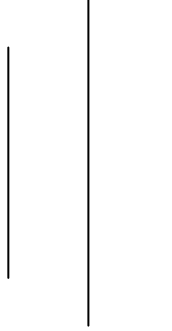
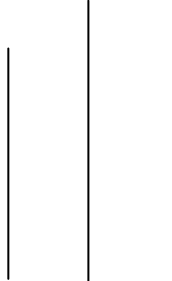

उजुरी छानविन कार्यविधि

२०७३

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, नेपाल
बबरमहल, काठमाडौँ

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगको उजूरी छानविन कार्यविधि २०७३

(आयोगबाट स्वीकृत मिति-२०७३/१७/१७)

प्रस्तावना: सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन तथा मानवता विरुद्धको अपराध सम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको वारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानविन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, समाजमा मेलमिलाप गराई पारस्परिक सदभाव तथा सहिष्णुताको भावना अभिवृद्धि गर्दै दीगो शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न, सो घटनाबाट पीडित व्यक्तिलाई परिपूरणको व्यवस्था लगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्नको लागि गठित सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगले गर्ने उजूरीको छानविन कार्यलाई सरल, व्यवस्थित र एकरूपता कायम गर्न छानविन सम्बन्धी कार्यविधि बनाउन वाञ्छनीय भएकोले,

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग नियमावली, २०७२ को नियम ४६ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी आयोगले देहाय बमोजिमको कार्यविधि बनाई जारी गरेको छ ।

परिच्छेद-एक प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यो कार्यविधिको नाम "उजूरी छानविन कार्यविधि, २०७३" रहेको छ ।

(२) यो कार्यविधि आयोगबाट स्वीकृत भएको मितिबाट प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा, -

(क) "ऐन" भन्नाले वेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ सम्मनुपर्छ ।

(ख) "नियमावली" भन्नाले सत्य निरुपण तथा मेल मिलाप आयोग नियमावली, २०७२ सम्मनुपर्छ ।

- (ग) "आयोग" भन्नाले सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग सम्झनु पर्छ।
- (घ) "निर्देशिका" भन्नाले सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग छानविन निर्देशिका, २०७३ सम्झनुपर्छ ।
- (ङ) "कार्यविधि" भन्नाले उजूरी छानविन कार्यविधि, २०७३ सम्झनु पर्छ ।
- (च) "उजूरीको छानविन" भन्नाले नियमावली बमोजिम आयोगबाट गरिने प्रारम्भिक तथा विस्तृत छानविन समेतलाई सम्झनुपर्छ ।
- (छ) "अनुसन्धान अधिकारी" भन्नाले ऐन, नियमावली तथा निर्देशिका बमोजिम सत्य अन्वेषण तथा छानविनको लागि आयोगद्वारा नियुक्त कुनै सदस्य, कार्यटोली वा उपसमिति सम्झनुपर्छ ।

परिच्छेद-दुई **उजूरी छानविन गर्ने व्यवस्था**

३. **सामान्य व्यवस्था:** (१) अनुसन्धान अधिकारीले ऐन, नियमावली, निर्देशिका र कार्यविधि बमोजिम उजूरीको छानविन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम छानविन गर्दा देहायका व्यवस्थाहरूको पालना गर्नुपर्नेछ:
- (क) छानविनको कार्य घटनाको सत्य तथ्य पत्ता लगाउन केन्द्रित हुनुपर्नेछ ।
 - (ख) अनुसन्धान अधिकारीले आफूसंग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सम्बन्ध रहेको कुनै पनि घटनाको छानविनमा संलग्न हुनु हुदैन ।
 - (ग) छानविन गर्दा माग र आवश्यकता अनुसार पीडित र साक्षीको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्नुपर्नेछ ।
 - (घ) छानविन गर्दा अग्राधिकार दिनुपर्ने घटनाका सम्बन्धमा शिघ्र छानविन गर्नुपर्नेछ ।
 - (ङ) छानविन गर्दा पीडित र साक्षीको सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्नुपर्नेछ ।

- (ङ) घटनामा संलग्न सबैको मानव अधिकारको सम्मान गर्नुपर्नेछ।
- (च) सवुत प्रमाण संकलन गर्दा संकलित सवुत प्रमाण कानूनी रीतपूर्वकको हुनुपर्नेछ ।
- (छ) पीडित वा साक्षीसँग छलफल वा सोधपुछ गर्दा पीडित वा साक्षीले निर्धक्कासँग आफ्ना कुरा राख्न सक्ने मैत्रीपूर्ण वा विश्वासको वातावरण निर्माण गर्नुपर्नेछ ।
- (ज) पीडित वा साक्षीसँग सोधपुछ गरी निजकै शब्दमा वयान कागज अभिलेखिकरण गर्नुपर्नेछ।
- (झ) आवश्यकता अनुसार पीडितलाई मनो-सामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउनुका साथै निजको स्वास्थ्य परीक्षण गराउनुपर्नेछ ।
- (ञ) पीडितको शारीरिक, मानसिक, मनोवैज्ञानिक र सामाजिक प्रभाव (असर)को मूल्याङ्कन र आर्थिक, भौतिक क्षति यकीन हुने गरी छानविन गर्नुपर्नेछ ।
- (ट) पीडितलाई तत्काल उपचार तथा उद्धारको आवश्यकता देखिएमा अनुसन्धान अधिकारी त्यसको लागि सक्रिय रहनुपर्नेछ ।
- (ठ) उपलब्ध भएसम्म घटनाका प्रत्यक्षदर्शी र घटनाका जानकारी व्यक्तिहरूसँग एकल वा सामूहिक रूपमा छलफल गरी निजहरूकै शब्दमा वयान कागज अभिलेखबद्ध गर्नुपर्नेछ।
- (ड) छानविन क्रममा कुनै व्यक्तिको इज्जत, आत्मसम्मान, गोपनीयता र सुरक्षामा प्रतिकूल असर पर्ने, शान्ति र सुव्यवस्थामा खलल पर्ने वा छानविन प्रकृयालाई प्रतिकूल असर पार्ने काम कारवाही गोप्य गर्न सकिनेछ ।
- (ढ) पीडित घाइतेको उपचारमा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, औषधी विक्रेता वा पीडितलाई संरक्षण दिने व्यक्तिसंग

छलफल गरी निजकै शब्दमा वयान कागज
अभिलेखिकरण गर्नुपर्नेछ।

- (ण) घटनाको यथार्थ तथ्य जानकारी राख्ने व्यक्तिको पहिचानको निमित्त स्थानीय पत्रकारहरु, नागरिक समाजका अगुवाहरु र मानव अधिकारकर्मीहरूसँग छलफल गर्न सकिनेछ ।
- (त) छानविन गर्न लागेको घटनाका सम्बन्धमा स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा अपराधको सूचना दर्ता भए नभएको यकिन गरी स्थानीय प्रहरीले अपराध अनुसन्धान गरी संकलन गरेका कागज प्रमाणको प्रमाणित प्रतिलिपि वा सक्कलै फाईल झिकाउनुपर्नेछ ।
- (थ) घटनाको तत्काल पछि सो घटनाका सम्बन्धमा प्रहरी वा कुनै निकायले अनुसन्धान गरेको भएमा अपराध अनुसन्धानमा संलग्न त्यस्तो प्रहरी कर्मचारी वा अन्य कर्मचारी, त्यस्तो कार्यालयको प्रमुखको पहिचान गरी निजसँग वयान कागज गराउनुपर्नेछ ।
- (द) घटनाको प्रकृति अनुसार भौतिक प्रमाणको संकलन गर्नुपर्नेछ र प्राप्त भएका प्रमाणको आवश्यकता अनुसार वैज्ञानिक परीक्षण गराउनुपर्नेछ ।
- (ध) संकलित प्रमाण नष्ट नहुने गरी सुरक्षित राख्नु पर्नेछ ।
- (न) घटनाका आरोपित व्यक्तिसँग सोधपुछ गरी वयान गराउनुपर्नेछ ।
- (प) छानविनको कार्य गर्दा आवश्यकता अनुसार स्थानीय सरकारी कार्यालय वा सामाजिक संघ, संस्था र सुरक्षा निकायको सहयोग लिन सकिनेछ ।
- (फ) छानविनको कार्यलाई सहज र नतिजामूखि बनाउन संभव भएसम्म सो घटनाका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रतिवेदनको रुपमा प्रकाशित गरेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सरकारी एवं गैर सरकारी संघ संस्थाका प्रतिवेदनहरु, तत्कालिन

समयमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारहरूको खोजी र संकलन गर्न सकिनेछ ।

(ब) उजूरी छानविन गर्दा आवश्यकता अनुसार विषयगत विशेषज्ञको राय लिन सकिनेछ ।

(भ) उजूरी छानविन गर्दा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध भएसम्म आधुनिक वैज्ञानिक संचार माध्यमको प्रयोग (भिडियो वार्तालाप आदि), पोलिग्राफ पद्धति तथा सार्वजनिक सुनुवाईसमेत गर्न सकिनेछ ।

(म) सत्य तथ्य पत्ता लगाउन आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचनासमेत आह्वान गर्न सकिनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको व्यवस्था पालना गरी उपलब्ध भएसम्मका सबै प्रकारका सबुत प्रमाण संकलन गर्ने, एकै व्यक्तिको विरोधाभाषपूर्ण व्यहोरा भएमा तथ्य स्पष्ट हुने गरी वयान कागज गराउने र एउटा प्रमाणले अर्कोलाई परिपुष्टि गर्ने गरी प्रमाण संकलन गरी अनुसन्धान अधिकारी एउटा निश्चित निचोडमा पुग्नुपर्नेछ ।

४. बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसा सम्बन्धी विशेष व्यवस्था: बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसा सम्बन्धी उजूरीको छानविन गर्दा देहायका व्यवस्थाहरूको पालना गर्नु पर्नेछ;

(क) उजूरीको छानविन महिला मात्र सम्मिलित अनुसन्धान अधिकारी वा महिलासमेत संलग्न भएको अनुसन्धान अधिकारीबाट गर्ने,

(ख) पीडितको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्ने, यसरी गोपनीयता कायम गर्दा दफा २० को कार्यविधि पालना गर्ने,

(ग) उजूरीको छानविन गर्दा अग्राधिकार दिने, यसरी अग्राधिकार दिँदा दफा २१ को कार्यविधि पालना गर्ने,

(घ) पीडितको सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्ने, यसरी सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्न दफा ११ को कार्यविधि पालना गर्ने,

- (ङ) पीडितले निजसँग सम्बन्धित घटनाको छानविनको बारेमा जानकारी माग गरेमा प्रचलित कानूनको अधिनमा रही माग गरेको विवरण उपलब्ध गराउने,
- (च) पीडितसँग सम्पर्क गर्दा पीडित बाहेक अरुलाई पनि जानकारी भएमा पीडितको पारिवारिक तथा सामाजिक सुसम्बन्धमा असर पर्ने भएमा पीडितले मात्र जानकारी पाउने गरी मोवाईल फोन वा पीडितलाई कुनै कर्मचारी मार्फत एकलै भेट गरी सम्पर्क गर्ने,
- (छ) पीडितलाई बुझी कागज गराउदा पीडितले रोजेको व्यक्ति मात्र साथमा रहने गरी आयोग वा आयोगको मुकाममा महिला कर्मचारीले पीडितलाई सहज हुने गरी वयान कागज गराउने,
- (ज) उजुरी छानविनको क्रममा तत्काल बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसाबाट पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण, उपचार, उद्धार गर्नु परेमा गोपनीयता कायम हुने गरी दफा १४ मा उल्लेख भए बमोजिम आवश्यकता अनुसार शरीरिक र मानसिक जाँच र वैज्ञानिक परीक्षण गराई प्रतिवेदन लिने,
- (झ) पीडितको सहमति विना श्रव्यदृष्य सम्वाद अभिलेख नगर्ने,
- (ञ) बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसाबाट पीडितको वयान कागज गराउदा शिष्ट, सभ्य र मर्यादित भाषाको प्रयोग गर्ने ।

परिच्छेद-तीन

उजुरी छानविन गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि

५. पीडित, साक्षी वा आरोपित व्यक्तिलाई उपस्थित गराउने: (१)
पीडित वा साक्षीलाई नियमावलीको नियम १५ र निर्देशिकाको दफा २१ बमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले आयोग वा आयोगको मुकाममा उपस्थित गराई बुझ्न सक्नेछ ।

तर, महिला, बालबालिका, अपाङ्ग, जेष्ठ नागरिक वा अन्य कुनै कारणले अशक्त पीडित वा साक्षीको हकमा निजहरुको अवस्थासमेतलाई विचार गरी अनुसन्धान अधिकारीले पीडितलाई सहज हुने गरी बयान कागज गराउनु पर्नेछ ।

(२) छानविनको क्रममा अनुसन्धान अधिकारीले आरोपित व्यक्तिलाई ऐनको दफा १४, नियमावलीको नियम १५ र निर्देशिकाको दफा २० बमोजिम आयोग वा आयोगको मुकाममा उपस्थित गराई बयान लिन सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिमका व्यक्तिहरुलाई आयोग वा आयोगको मुकाममा उपस्थित गराउदा सामान्यतया छानविन गर्दा अग्राधिकार दिनुपर्ने उजुरीका हकमा बाटाको म्याद बाहेक ३ दिन र अन्य उजुरीका हकमा बाटाको म्याद बाहेक ७ दिनको समय दिनुपर्नेछ ।

तर, कावु बाहिरको परिस्थिति परी उल्लिखित समयावधिभित्र उपस्थित हुन नसकेको कारण खुलाई निवेदन दिएमा आयोगले म्याद थप गर्न सक्नेछ ।

६. आधिकारिक निकायमा रहेका अभिलेख वा कागजात मगाउने: (१)

उजुरीसँग सम्बन्धित घटनाका विषयमा कुनै प्रहरी कार्यालय वा अनुसन्धान गर्ने अन्य निकायमा अपराधको सूचना दर्ता भई अनुसन्धान तहकीकात भए नभएको सम्बन्धित ईलाकाको कार्यालयसँग बुझी सो घटनाका सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्ने कार्यालयले तयार गरेको प्रमाण कागज सहितको सङ्कलन मिशिल वा सोको प्रमाणित प्रतिलिपि मगाउनु पर्नेछ ।

(२) उजुरीसँग सम्बन्धित घटनाका विषयमा कुनै न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायमा मुद्दा परी विचाराधिन रहे नरहेको वा फैसला भए नभएको सम्बन्धमा उजुरीको प्रकृति अनुसार त्यस्ता निकायमा पत्राचार गरी बुझी मुद्दा दर्ता, फैसला र फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी कागजातका प्रमाणित प्रतिलिपि र कारवाही सम्बन्धी विवरण मिशिल सामेल गर्नु पर्नेछ ।

(३) पीडितसँग उपलब्ध प्रमाणका लागि सहयोगी कागजात, प्रमाणहरु जस्तै: परिचयपत्र, स्थानीय निकायको सिफारिस, राहत

बुझेको प्रमाण, फोटो वा अन्य कागजातहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि संकलन गर्नु पर्नेछ ।

(४) घटनाका सम्बन्धमा स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजनमा प्रकाशित तथा प्रसारित समाचारहरू संभव भएसम्म संकलन गर्नु पर्नेछ ।

(५) सम्पत्ति कब्जाको सन्दर्भमा मालपोत तथा नापी कार्यालयका कागजातहरू तथा द्वन्द्वरत पक्षहरूले तयार गरेको निर्णयहरू उपलब्ध भएसम्म संकलन गर्नु पर्नेछ ।

(६) द्वन्द्वरत पक्षहरूले जारी गरेका आदेश, विज्ञप्ति, परिपत्र तथा सूचनाहरू उपलब्ध भएसम्म संकलन गर्नु पर्नेछ ।

(७) यस दफा बमोजिम कागजातहरू संकलन गर्न आयोगबाट प्राप्त निर्देशनका अधिनमा रही आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन वाप्रसारण गरी, कागजात संकलनको व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ । त्यस्तो सूचना तथा प्रमाण दिने व्यक्तिको आवश्यकता अनुसार नाम, वतन तथा पहिचान गोप्य राख्ने गरी सुरक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(८) यस दफा बमोजिम कागजातहरू संकलन गरी सकेपछि अनुसन्धान अधिकारीले त्यस्ता कागजातहरूको आवश्यकतानुसार सत्यता र आधिकारिकता जाँचबुझ गर्न सक्नेछ ।

७. उजूरीको सनाखत, सोधपुछ, वयान कागज गराउने: (१) छानविनको लागि तोकिएका उजूरीहरूमा उजूरीकर्ताले सहीछाप नगरेको उजूरी रहेको भए उजूरीको सनाखत गराई सहिछाप गराउनु पर्नेछ ।

(२) छानविन गर्न लागिएको उजूरी अध्ययन गर्दा उजूरीमा खुलाउनुपर्ने सम्पूर्ण विवरण नखुलाएको वा थप तथ्य खुलाउन आवश्यक देखिएमा उजूरीकर्तासँग सोधपुछ गरी थप कागज गराई सहिछाप गराउनु पर्नेछ ।

(३) घटनाको विषयवस्तुको आधारमा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध भएसम्म घटनाको जानकारी भएका पीडित, पीडितका नजिकका साथी, घटना भएको स्थानका वासिन्दाहरू, घटनाका प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरू र अनुसन्धान अधिकारीले उपयुक्त सम्झेका अन्य व्यक्तिहरूको वयान कागज गराउनु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम सोधपुछ वा वयान कागज गराउँदा पूर्ण रुपमा सुरक्षाको अनुभूति गराई पीडितमैत्री वतावरणमा सभ्य र मैत्रीपूर्ण व्यवहार गरी एकल, सामूहिक वा रोहवरमा राखीपीडित वा साक्षी वा निजका परिवारका सदस्यको घटना विवरण सुनी पीडित वा साक्षीकै शब्दमासो विवरणको अभिलेखिकरण र पीडित वा साक्षीको स्वीकृतिमा सम्वाद अभिलेखबद्ध गर्नुपर्नेछ ।

(५) अनुसन्धान अधिकारीले पीडित, उजूरवाला र छानविनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई घटनाको यथार्थ जानकारी वा विवरण दिन अभिप्रेरित गर्दै आयोगको काम प्रति विश्वास दिलाउनुपर्नेछ ।

८. जानकारी गराउने: दफा ७ बमोजिम सोधपुछ वा वयान कागज गराउनु भन्दा पहिले पीडित वा साक्षीलाई देहायको विषयमा जानकारी दिनु पर्नेछ:

- (क) गोपनीयता कायम राख्नु पर्ने उजूरीमा उजूरवाला, पीडित र सम्बद्ध व्यक्तिको पहिचान गोप्य राखिने,
- (ख) आरोपित व्यक्तिको विरुद्धमा उजूरी सम्बन्धी कारवाहीमा पीडितले कुनै खर्च व्यहोर्न नपर्ने
- (ग) घटना हुनुमा पीडितको कुनै दोष नहुने,
- (घ) पीडितलाई आवश्यकता अनुसार उद्धार र सुरक्षा उपलब्ध गराउन सकिने,
- (च) पीडितलाईमनो-सामाजिक परामर्श वा अन्य सहयोग उपलब्ध हुनसक्ने,
- (छ) नियमावलीको नियम ३० को उपनियम (१०) बमोजिम दैनिक तथा भ्रमण भत्ता पाउने,
- (ज) अन्य आवश्यक कुरा, आदि ।

९. सोधपुछ वा वयान कागज गराउँदा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु: (१) अनुसन्धान अधिकारीले उजूरीको छानविन गर्ने क्रममा सोधपुछ (interview) गर्दा वा वयान कागज गराउँदा देहायका विषयहरुमा ध्यान दिनु पर्नेछ:

- (क) सम्बन्धित व्यक्तिको आत्मसम्मानमा आँच नआउने गरी गराउनु पर्ने,

- (ख) उपलब्ध भएसम्म बेग्लै कोठा र उपलब्ध नभएमा गोप्यता कायम हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- (ग) पीडितको चाहना भएमा वा निजका परिवारका सदस्य वा निजले रोजेको व्यक्तिको उपस्थितिले सोधपुछ तथा बयानको कार्यलाई थप सहज बनाउनसक्ने देखिएमा पीडितका परिवारका सदस्य वा रोजेका व्यक्तिको रोहवरमा सोधपुछ वा बयान कागज गराउनुपर्ने,
- (घ) सोधपुछ गर्दा वा बयान कागजगराउँदा संभव भएसम्म लगातार गराउनुपर्नेछ र बालबालिकाको हकमा प्रचलित बालन्याय कार्यविधि नियमावली, २०५४ को कार्यविधि अनुसरण गर्नुपर्ने,
- (ङ) अस्पतालमा उपचाररत व्यक्तिसंग सोधपुछ वा बयान कागज गराउँदा अस्पतालमा नै गएर सम्बन्धित स्वास्थ्यकर्मीको स्वीकृतिमा भरसक अस्पतालका कर्मचारी र संरक्षकको रोहवरमा गराउनु पर्ने,
- (च) महिलासँग सोधपुछ वा बयान कागज लिँदा उपलब्ध भएसम्म महिला कर्मचारी वा कुनै समाजसेवी महिलाको उपस्थितिमा गराउनु पर्ने,
- (छ) सोधपुछ वा बयान कागज गराउँदा कुनै पूर्वाग्रह वा आग्रहको भावना नराख्ने,
- (ज) सोधपुछ वा बयान कागजलाई लिपिबद्ध गर्नुको अतिरिक्त गोपनीयता कायम गरी सम्बन्धित व्यक्तिको स्वीकृतिमा आवश्यकता अनुसार उपलब्ध भएसम्म श्रव्य दृश्य सम्वाद अभिलेखबद्ध गर्ने,
- (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको बयान कागज गराउनु पर्दा आवश्यकता अनुसार दोभाषे वा निजको ईशारा, संकेत, भाषा बुझ्ने परिवारका सदस्य वा संरक्षकको रोहवरमा निजको क्षमता अनुसारका उपायहरु अबलम्बन गर्नुपर्ने,

(ज) सोधपुछ वा वयान कागज गराउँदा कसले, कसलाई, के, किन, कसरी, कहाँ र कहिले भन्ने विषयको जवाफ खोज्नु पर्नेछ ।

(२) पीडित वा अन्य साक्षीहरूको कागज वा बकपत्र गराउने सम्बन्धमा निर्देशिकाको दफा २१ र दफा २३ का व्यवस्थाहरू अवलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

(३) आरोपित व्यक्तिको वयान गराउदा निर्देशिकाको दफा २० र दफा २२ का कार्यविधिहरूको प्रयोग र पालना गर्नु पर्नेछ।

(४) पीडित, साक्षी वा आरोपित व्यक्तिको वयान कागज गराईसके पछि निजले गरेको कागज पढेर सुनाई, मतलब बुझाई सहिछाप गराई सुरक्षित राख्नु पर्नेछ।

१०. मानिस सनाखत गराउने: आरोपित व्यक्तिलाई पीडित वा अन्य जानकारी मानिसबाट सनाखत गराउनु परेमा उपलब्ध भएसम्मका तीन जना व्यक्तिहरूको साथमा त्यस्तो सनाखत गराउनु पर्ने आरोपित व्यक्तिलाई उभ्याई सनाखत गराउनु पर्नेछ ।

११. पीडित, साक्षी र छानविनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिको सुरक्षा गर्ने: उजुरीकर्ता, पीडित, साक्षी वा छानविनमा सहयोग गर्ने व्यक्तिको सुरक्षा र संरक्षण सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३० र निर्देशिकाको दफा ३० मा उल्लेख भए अनुसार गर्नु पर्नेछ । यसरी सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउँदा कुनै अवरोध आई परेमा अनुसन्धान अधिकारीले आयोगमा छिटो माध्यमबाट जानकारी गराउनु पर्नेछ र त्यसरी जानकारी प्राप्त हुन आएमा आयोगले सुरक्षाको यथोचित व्यवस्था मिलाउनेछ ।

१२. खानतलासी तथा बरामद गर्ने: (१) कुनै घटनाका सम्बन्धमा छानविन गर्ने अनुसन्धान अधिकारीले त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित कुनै व्यक्ति, घर वा ठाउँ र घटनासँग सम्बन्धित कुनै दशी प्रमाण कुनै व्यक्तिसँग वा कुनै ठाउँमा छ भन्ने शंका गर्नु पर्ने मनासिब कारण भएमा निजले त्यस्तो व्यक्ति वा ठाउँको खानतलासी गर्नुपर्नेछ।

(२) अनुसन्धान अधिकारीले खानतलासी गर्नु भन्दा अगाडि सम्बन्धित घर वा ठाउँमा प्रवेश गर्नु पर्ने कारण सहितको प्रवेश मुचुल्का वा खानतलासीको जनाउ दिएर मात्र गर्नुपर्नेछ।

(३) खानतलासी गर्दा व्यक्तिको मर्यादाको ख्याल गरी धन सम्पत्तिको हानी नोक्सानी नहुने गरी गर्नुपर्नेछ। महिलाको शरीरको खानतलासी गर्दा महिला कर्मचारी वा कुनै समाजसेवी महिलाद्वारा गर्नु गराउनुपर्नेछ।

(४) खानतलासी वा बरामदी मुचुल्का स्थानीय व्यक्तिको रोहवरमा गर्नुपर्नेछ र स्थानीय व्यक्ति रोहवरमा बस्न नमानेमा वा स्थानीय व्यक्ति उपलब्ध नभएमा खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्कामा सोही व्यहोरा जनाई उपस्थित कर्मचारी वा व्यक्तिको दस्तखत गराउनु पर्नेछ ।

(५) खानतलासी तथा बरामदी गर्नु भन्दा पहिले खानतलासी तथा बरामदी गर्ने अनुसन्धान अधिकारीले उपदफा (४) बमोजिम स्थानीय व्यक्तिहरुलाई साक्षी राखी आफ्नो शरीरको खानतलासी गराई नियमावलीको अनुसूची-६ बमोजिमको ढाँचामा प्रवेश मुचुल्कामा व्यहोरा जनाई घर, ठाउँ वा व्यक्तिको खानतलासी गर्नु पर्नेछ।

(६) खानतलासी तथा बरामदी गर्दा घटनासँग सम्बन्धित कुनै दशी प्रमाण फेला पर्न आएमा त्यसरी फेला पर्न आएका दशी प्रमाणको विवरण खोली वा कुनै दशी प्रमाण फेला पर्न नआएमा सोही व्यहोरा खोली उपदफा (४) बमोजिम स्थानीय व्यक्तिहरुलाई साक्षी राखी नियमावलीको अनुसूची ७ बमोजिमको ढाँचामा मुचुल्का खडा गर्नुपर्नेछ ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम बरामद भएको दशी प्रमाण आफूले लैजान परेमा अनुसन्धान अधिकारीले त्यस्तो दशी प्रमाण बुझेको दुई प्रति भरपाई तयार गरी कार्यालयको भए जिम्मेवार पदाधिकारीलाई र कसैको घर कम्पाउण्डको भए घरधनी, मालसामान धनी वा कागजात वा मालसामानको जिम्मा लिएको व्यक्तिलाई एक प्रति दिनु पर्नेछ ।

(८) बरामद भएका दशी प्रमाण अनुसन्धान अधिकारीले राख्न सुरक्षाको दृष्टिकोणले उपयुक्त नहुने देखेमा खोजेका वखत बुझाउने गरी स्थानीय सुरक्षा प्रशासनमा जिम्मा दिई भरपाई लिनु पर्नेछ ।

(९) घटनासँग सम्बन्धित कुनै व्यक्ति, घर वा ठाउँको खानतलासी तथा बरामदी गर्दा कसैले अबरोध सिर्जना गरे सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकारीले सो व्यक्ति, घर वा ठाउँमा रहे वसेका व्यक्तिहरुलाई सम्झाई हट्ने सूचना वा मौका दिई स्थानीय प्रशासनको सहयोगमा आवश्यकता अनुसार बाहिरी वा भित्री ड्याल ढोका वा छेस्कीनी, ताला खोली, तोडी फोडी भित्र पसी खानतलासी लिन हुन्छ।

(१०) उपदफा (८) बमोजिम असहज परिस्थितिमा खानतलासी तथा बरामद गरेकोमा यसको वस्तुस्थिति चित्रण गरी मौका मुचुल्कासमेत गर्नु पर्नेछ ।

(११) खानतलासी तथा बरामदी सम्बन्धी अन्य व्यवस्था नियमावलीको नियम १९ र निर्देशिकाको दफा २४ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।

१३. दशी सनाखत गराउने: (१) खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का बमोजिम बरामद भएका दशी वा मालसामान घटनासँग सम्बन्धित भए नभएको वा घटनामा प्रयोग भए नभएको यकिन गर्न सम्बन्धित पीडित वा जानकारी व्यक्तिबाट सो दशी प्रमाण नै देखाई सनाखत गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम दशी सनाखत गराउदा दफा १२ को उपदफा (४) बमोजिम स्थानिय व्यक्तिहरुलाई रोहवरमा राखी सनाखत मुचुल्कासमेत तयार गरी अनुसन्धान अधिकारीले प्रमाणित गरी मिशिल संलग्न गर्नु पर्नेछ ।

१४. शारीरिक वा मानसिक जाँच गर्ने: (१) घटनाको बारेमा पीडितसँग सोधपुछ गरेपछि अपराधको प्रकृति अनुसार पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गरी थप सबुत प्रमाण संकलनको लागि वा थप उपचार गर्न आवश्यक भएमा अनुसन्धान अधिकारीले पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणतथा उपचारको लागि नजिकको वा पायक पर्ने अस्पताल वा स्वास्थ्य केन्द्रमा पठाउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न पठाउँदा अनुसन्धान अधिकारीले पीडितको गोपनीयताकायम हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

(३) पीडितलाई स्वास्थ्य परीक्षण गर्न पठाउँदा अनुसन्धान अधिकारीले स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने स्वास्थ्यकर्मी वा चिकित्सकलाई उजूरी सम्बन्धी घटनाको बारेमा पूर्व जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(४) पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण सम्बन्धी कार्य उपलब्ध भएसम्म विशेषज्ञ चिकित्सकबाट गराउनु पर्नेछ ।

(५) पीडितको स्वास्थ्य परीक्षणको प्रतिवेदन सम्बन्धित चिकित्सक वा स्वास्थ्यकर्मीले यथाशिघ्र अनुसन्धान अधिकारीलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(६) उपदफा (५) बमोजिम आफ्नो स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन पीडितले चाहेमा प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

तर, त्यस्तो प्रतिवेदन पीडितका परिवारलाई उपलब्ध गराउँदा उजूरीको छानविनमा प्रतिकूल असर पर्नसक्ने वा गोपनीयता भङ्ग हुनसक्ने संभावना भएमा अनुसन्धान अधिकारीले स्वास्थ्य परीक्षणको प्रतिवेदन गोप्य राख्नसक्नेछ ।

१५. उद्धार तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने: अनुसन्धान अधिकारीले आवश्यक परेका पीडितलाई उद्धार, स्वास्थ्य उपचार वा मनोसामाजिक परामर्श सेवा लगायतको व्यवस्थाको लागि पहल गर्नु पर्नेछ ।

१६. वैज्ञानिक परीक्षण गराई प्रतिवेदन लिने: (१) उजूरी छानविनको क्रममा बरामद भएका वा प्राप्त भएका दशी प्रमाण तथा अन्य परिस्थितिजन्य प्रमाणको विधिविज्ञान प्रयोगशालामा परीक्षण गराउनुपर्ने भएमा परीक्षणको लागि सुरक्षित ढंगले प्याकिङ्ग गरी पीडितको पहिचान गोप्य रहने गरी आयोगको स्वीकृतिमा परीक्षण गर्न पठाउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम परीक्षणको लागि पठाइएका प्रमाण प्रयोगशालाले यथाशिघ्र परीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन गोप्य रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) प्रमाण परीक्षणको लागि पठाउँदा विशेषज्ञबाट परिक्षण गरी प्रतिवेदनमा खुलाउनुपर्ने कुराहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

१७. उत्खनन गर्ने: कुनै स्थानको उत्खनन गर्नु पर्ने भएमा अनुसन्धान अधिकारीले निर्देशिकाको दफा २५ मा उल्लेख भए बमोजिमको प्रक्रिया र कार्यविधिको प्रयोग र पालना गर्नु पर्नेछ ।

१८. स्थलगत अध्ययन, नाप, नक्सा, क्षतिको मूल्याङ्कन गर्ने: (१) कुनै स्थानको स्थलगत अध्ययन गरी प्रतिवेदन लिनु परेमा आयोगको स्वीकृति लिई स्थलगत अध्ययन गरी तोकिएको ढाँचामा प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेछ ।

(२) जग्गा जमिन, घर टहराको नापनक्सा गर्नु परेमा स्थानीय नापी कार्यालयसँग समन्वय गरी नापनक्सा गरी वस्तुस्थिति यकीन गर्न सकिनेछ यसरी नाप नक्सा गर्दा दफा १२ को उपदफा (४) बमोजिम स्थानीय व्यक्तिहरूको रोहवरमा नाप नक्सा मुचुल्का गर्नुपर्नेछ ।

(३) नोक्सान भएको धनमाल वा सम्पत्तिको क्षतिको मूल्याङ्कन गर्नु परेमा स्थानीय सरकारी कार्यालयका प्राविधिक वा आयोगबाट सुचिकृत सम्बद्ध विज्ञको सहयोग लिई क्षतिको मूल्याङ्कन गराई प्रतिवेदन लिनुपर्नेछ ।

(४) स्थलगत अध्ययन, नाप नक्सा वा सम्पत्ति क्षतिको मूल्याङ्कन गर्ने सन्दर्भमा सम्बन्धित कार्यालयबाट आवश्यक सरकारी अभिलेखको प्रतिलिपी लिनुका साथै सम्पत्तिको कुनै सरकारी अभिलेख नरहेकोमा सरजमिन मुचुल्का गरी क्षतिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।

(५) स्थलगत अध्ययन, नाप-नक्सा वा सम्पत्ति क्षतिको मूल्याङ्कन र सो को विश्लेषण गर्नको निमित्त आयोगबाट सूचीकृत भएका विज्ञ वा विशेषज्ञको सेवा लिन सकिनेछ ।

१९. सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने: सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने कार्यविधि आयोगबाट निर्धारण गरिएबमोजिम हुनेछ ।

२०. गोपनीयता कायम गर्ने: (१) उजुरीकर्ता वा पीडितको विवरण गोप्य राख्ने सम्बन्धमा निर्देशिकाको दफा ८ को व्यवस्था पालना गर्नुपर्नेछ ।

(२) प्रचलित कानून बमोजिम पक्षको गोपनीयता कायम गर्नु पर्ने प्रकृतिका उजुरी जस्तै बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसामा परेका पीडित, बालबालिका पक्ष भएका, एच.आई.भी \ एड्सबाट

प्रभावित वा अन्य रोगबाट सङ्क्रमित व्यक्ति र उजूरीकर्ताले उजूरीको छानविनमा गोपनीयता राखी पाउँ भनी निवेदनमा उल्लेख गरेका उजूरीहरुको छानविन गर्दा उजूरीकर्ता, पीडित, निजको परिवार तथा आयोगलाई सहयोग गर्ने अन्य व्यक्तिको परिचयात्मक विवरण छानविनका सवै चरण, आयोगका काम कारवाही र आयोगको निर्णय कार्यान्वयनमा समेत गोप्य राख्नु पर्नेछ ।

स्पष्टीकरण: यस खण्डको प्रयोजनको लागि परिचयात्मक विवरण भन्नाले सम्बन्धित व्यक्ति र निजको परिवारका सदस्यको नाम, थर वतन, लगायतका पहिचान खुल्ने सम्पूर्ण सम्बद्ध विवरणहरूलाई जनाउने छ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम व्यक्तिको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्दा अनुसन्धान अधिकारीले सम्बन्धित व्यक्तिको उपस्थितिमा निजको पहिचान नखुल्ने गरी कुनै सांकेतिक नाम संकेत वा नम्बर उल्लेख गरी सम्बन्धित कागजातको प्रतिलिपि खडा गरी निजको वास्तविक परिचय खुल्ने उजूरी र अन्य कागजात छुट्टै खाममा बन्द गरी शीलबन्दि गरी राख्नु पर्नेछ।

(४) यसरी सांकेतिक नाम संकेत वा नम्बर दिने प्रयोजनको लागि प्रत्येक अनुसन्धान अधिकारीलाई आयोगबाट निर्धारण गरिए बमोजिमको गोप्य परिचयात्मक विवरण उपलब्ध गराइनेछ ।

(५) सम्बन्धित व्यक्तिलाई परिवर्तित परिचयात्मक विवरणअनुसारको परिचयपत्र दिई छानविन लगायत आयोगले गर्ने कामकारवाही परिवर्तन गरेको विवरण अनुसार गर्नुपर्नेछ ।

(६) निर्देशिकाको दफा ८ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशमा उल्लिखित अवस्थाका अतिरिक्त कानूनबमोजिम खुल्ला गर्न आवश्यक ठहर्याई गोप्य राख्नुपर्ने अधिकारीले अनुमति दिएमा वा स्वच्छ न्यायिक सुनुवाईको संरक्षणका लागि आवश्यक देखिएमा वास्तविक नाम थर, ठेगानाअनुरूप नै कामकारवाही गर्न सकिनेछ ।

२१. छानविन गर्दा अग्राधिकार दिने: (१) अनुसन्धान अधिकारीले छानविनको लागि आफूलाई तोकिएका उजूरीहरु नियमावलीको नियम

१४ र निर्देशिकाको दफा १० बमोजिम छानविनमा अग्राधिकार दिने उजूरीको क्रम निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको क्रमको आधारमा क्रमशः उजूरीको छानविन गरी प्रतिवेदन बुझाउनु पर्नेछ । तर अधिल्लो क्रमको उजूरीको छानविन गरी प्रतिवेदन बुझाउन परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त हुन, विषय विज्ञको राय प्राप्त हुन बाँकी रहेको वा अन्य कारणले बढी समय लाग्ने भएमा सो उजूरीको छानविन कार्यलाई जारी राखी सोही क्रमको अर्को उजूरी वा सो भन्दा तल्लो क्रमको उजूरीको छानविन प्रक्रिया प्रारम्भ गर्न सकिनेछ ।

(३) अनुसन्धान अधिकारीले बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका तथा यौनजन्य हिंसामा परेका व्यक्ति समावेश भएका उजूरीका सम्बन्धमा कागज वा बकपत्र गराउन त्यस्ता व्यक्तिलाई आयोग वा मूकाममा उपस्थित गराउन बढी समय लाग्ने, असहज वा अव्यवहारिक हुने देखेमा दफा ४ को खण्ड (च) को अधिनमा रही पीडितलाई सहज हुने गरी कागज वा बकपत्र गराउन पर्नेछ ।

(४) मनासिब आधार वा कारण बेगर छानविनमा अग्राधिकार दिने उजूरीको क्रम मिच्च हुदैन ।

२२. राय सहितको प्रतिवेदन: (१) माथि विभिन्न दफाहरुमा उल्लेख भए बमोजिम उजूरीको छानविन गरी सवुत प्रमाण संकलन गरे पछि अनुसन्धान अधिकारीले छानविन प्रतिवेदनमा प्राप्त प्रमाण कागजात, तथ्याङ्क, अभिलेख वा प्रतिवेदन आदिको अध्ययन विश्लेषण गरी उजूरी सम्बन्धी घटना घटेको हो, होईन, को कसले के कसरी सो घटना घटाएका हुन, घटनाबाट के कस्तो हानी नोक्सानी वा परिणाम आयो आदि विषयको तथ्यपरक ढंगले स्थापित तथ्यको उल्लेख गर्नुपर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको घटनाको तथ्यका साथै अनुसन्धान अधिकारीले आयोगसमक्ष पेश गर्ने छानविन प्रतिवेदनमा के कुन तथ्य प्रमाणका आधारमा प्रस्तुत उजूरी तामेलीमा जाने हो, होईन, वा को कसलाई के कस्तो परिपूरण को कसबाट उपलब्ध गराउनु पर्ने हो वा सो उजूरी सम्बन्धी घटनामा क्षमादानको सिफारिस

हुन सक्छ सक्दैन, वा पीडित र पीडक विच मेलमिलाप हुन सक्छ सक्दैन, वा कुन कुन पीडकलाई के कस्तो कानूनी कारवाहीको सिफारिस गर्नु पर्ने नपर्ने आदि विषयमा स्पष्ट राय पेश गर्नुपर्नेछ ।

(३) उजूरीको छानविन पश्चात अनुसन्धान अधिकारीले आयोगसमक्ष पेश गर्ने प्रतिवेदनमा अन्य कुराका अतिरिक्त सो घटना हुनुको अन्तर्निहित कारण र भविष्यमा यस्ता घटना हुन नदिन अपनाउनु पर्ने उपायका सम्बन्धमा सुझावसमेत प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ ।

(४) उजूरी छानविनको सिलसिलामा उल्लेखनीय सहयोग गर्ने व्यक्तिहरुले गरेको कार्यको विवरण सहित पुरस्कार दिनु पर्ने भए सो को सिफारिसका साथै छानविन कार्यमा असहयोग वा अवरोध गरेको कारण सजाय गर्नुपर्ने भए त्यसको विवरणसमेत राय सहितको प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

(५) अनुसन्धान अधिकारीले आयोगसमक्ष पेश गर्ने छानविन प्रतिवेदन नियमावलीको अनुसूची-८ र निर्देशिकाको अनुसूची-७ मा तोकेको ढाँचामा हुनुपर्नेछ ।

परिच्छेद-चार

विविध

२३. अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो विज्ञता प्रयोग गर्ने: ऐन, नियमावली, निर्देशिका वा यस कार्यविधिको प्रतिकूल नहुने गरी अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो विज्ञता प्रयोग गरी आवश्यकता अनुसार अन्य उपयुक्त छानविन विधि प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

२४. पीडित र आरोपित व्यक्तिका विचमा भेटघाट तथा संवाद: आरोपित व्यक्तिलाई पीडितबाट सनाखत गराउनुपर्ने अवस्थामा बाहेक सामान्यतया पीडित र आरोपितको विचमा भेटघाट गराउनु हुँदैन ।

तर, कुनै घटनामा पीडित र आरोपित व्यक्तिका विच मेलमिलाप गराउन, क्षमादान र परिपूरणको सिफारिस गर्न पीडित र आरोपितका विचमा सम्वाद हुन जरुरी भएकाले पीडितको सहमति र तरिका अनुरूप पीडित र आरोपितका विचमा प्रत्यक्ष वा भिडियो वार्तालापको माध्यमबाट संवाद गराउन सकिन्छ ।

२५. दोभाषेको सहयोग: अनुसन्धान अधिकारीले सोधपुछ वा बयान लिने भाषा पीडित तथा आरोपित व्यक्तिले बुझी सोधेको प्रश्नको जवाफ

दिन नसक्ने अवस्था परेमा अनुसन्धान अधिकारीले निजले बुझ्ने भाषामा सरल रुपमा सोधपुछ गर्ने वा आवश्यकता अनुसार दोभाषेको सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । यसरी दोभाषेको सहयोग लिएमा निजको नाम, थर, वतन, पेशा खुलाई सहिछापसमेत प्रमाणित गराई राख्नुपर्नेछ ।

२६. आरोपित व्यक्तिको पहिचान सम्बन्धी विवरण: छानविनको क्रममा आरोपित व्यक्तिको पहिचान खुल्ने विवरण जस्तै: मतदाता परिचयपत्र, सवारीचालक अनुमतिपत्र, राहदानी, नागरिकताको प्रतिलिपि वा नेपाल सरकारको कुनै कार्यालयबाट जारी भएका कागजात प्रमाण, हुलिया, संभव भएसम्म वावु-आमाको, बाजे-बजेको नाम, थर ठेगाना, फोन नं., इमेलसमेतमिशिल संलग्न गर्नु पर्नेछ ।

२७. प्रकाश गर्नमा बन्देज: अनुसन्धान अधिकारी वा छानविनमा संलग्न कुनै पनि कर्मचारी वा पीडित वा साक्षी वा आरोपितले आफूलाई ज्ञात भएको छानविन सम्बन्धि कुनै सूचना वा जानकारी आयोगको पूर्व स्वीकृति बेगर प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपले प्रकट गर्न हुदैन ।

२८. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: (१) ऐन, नियमावली, निर्देशिका तथा यस कार्यविधिमा उल्लेख भएका कुरामा सोही बमोजिम र अन्य कुराहरु प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

(२) अनुसन्धान अधिकारीले निर्देशिका र यस कार्यविधिका सवै व्यवस्थाहरु प्रभावकारी हुने गरी छानविन गर्नेछन् । यसरी छानविन गर्दा कुनै द्विविधा उत्पन्न भएमा आयोगसमक्ष पेश गरी आयोगको निर्देशन बमोजिम गर्नुपर्नेछ ।

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग एक परिचय

१. सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र विस्तृत शान्ति सम्झौतामा उल्लेखित प्रतिवद्धता अनुसार व्यवस्थापिका संसदले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग विधेयक, २०७१ पारित गरेपश्चात आयोग गठनको प्रक्रिया अगाडि बढेको हो । आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारले पूर्वप्रधानन्यायाधीश ओमभक्त श्रेष्ठको संयोजकत्वमा सिफारिस समिति गठन गरेको थियो । उक्त समितिको सिफारिस बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट २०७१ साल माघ २७ गते अध्यक्ष तथा दुई महिलासहित पाँच जना पदाधिकारी सम्मिलित सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गरिएको हो ।

२. आयोगको उद्देश्यहरू:

आयोगका प्रमुख उद्देश्यहरू यसप्रकारका छन्:-

- मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउने,
- पीडित र पीडक एकिन गर्ने तथा गम्भीर अपराधमा सलग्न पीडकलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने,
- पीडितलाई परिचयपत्र उपलब्ध गराउने र परिपूरणको लागि सिफारिस गर्ने,
- समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण बनाउने,

- भविष्यमा द्वन्द्व दोहोरिन नदिन चाल्नुपर्ने कदमहरु पहिचान गरी सिफारिस गर्ने,
- शान्ति प्रक्रियालाई सफलतापूर्वक टुङ्ग्याउन सहयोग गर्ने,

३. आयोगका कार्यहरु:

आयोगका प्रमुख कार्यहरु यसप्रकारका छन्:-

(क) सत्य निरुपण सम्बन्धी कार्य:

सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरुमा पीडित वा निजको तर्फबाट आयोगमा उजुरी परेमा वा आयोगलाई कुनै स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भई आयोगले छानविन गर्न उपयुक्त सम्झेका त्यस्ता घटनाका सम्बन्धमा छानविन, सत्य अन्वेषण तथा अभिलेख नगरी सत्य निरुपण सम्बन्धी कार्य गर्दछ । आयोगले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सुनुवाई र अन्य अनुसन्धानका विधिहरु प्रयोग गरी सत्य तथ्य जनसमक्ष ल्याउँछ । आयोगले त्यस्ता घटनाहरुका सम्बन्धमा छानविन गर्दा अदालतलाई भएसरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्छ ।

(ख) कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस:

कानूनी कारवाही सङ्क्रमणकालीन न्यायको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । आयोगले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरु जस्तै: बलात्कार, यौनजन्य हिंसा र गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकहरुलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्दछ ।

(ग) मेलमिलाप सम्बन्धी कार्य:

पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगमा निवेदन दिएमा आयोगले पीडित र पीडकबीच मेलमिलाप गराउन सक्छ । तर पीडकले मेलमिलापको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा पीडितको सहमति अनिवार्य लिनुपर्नेछ । मेलमिलाप गराउँदा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चाताप गर्न लगाई पीडितलाई हुनगएको क्षतिवापत पीडकबाट मनासिव क्षतिपूर्ति भराउन सक्छ । मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा

पीडितलाई उत्प्रेरित गर्नको लागि आयोगले सशस्त्र द्वन्द्वग्रस्त ठाउँमा मेलमिलाप समारोह आयोजना गर्ने, सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मरेका व्यक्तिको सम्झनास्वरूप प्रतिमा वा सार्वजनिकस्थल निर्माण गर्न वा स्तम्भ खडा गर्न लगाउने, मेलमिलाप सम्बन्धी विभिन्न लेख रचना, निबन्ध, गीत, चित्र प्रकाशन गर्न लगाउने व्यवस्था समेत गर्न सक्छ ।

(घ) परिपूरणको लागि सिफारिस:

परिपूरणबाट पीडित वा निजका परिवारलाई क्षतिपूर्ति र राहत प्रदान गर्ने, पुनरुद्धार र समाजमा पुनर्स्थापना गर्ने तथा पीडितको सन्तुष्टि सम्बोधन गर्ने जस्ता विषयहरु पर्दछन् । आयोगले पीडितको इच्छा वा माग बुझी निःशुल्क शिक्षा वा स्वास्थ्योपचार, सीपमूलक तालिम, बिनाव्याज वा सहूलियतपूर्ण व्याजमा ऋण सुविधा, बसोबासको व्यवस्था, रोजगारको सुविधा तथा आयोगले उपयुक्त सम्झेको अन्य सुविधा वा सहूलियत उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्छ । साथै कसैले पीडितको कुनै सम्पत्ति कब्जा वा जफत गरेको देखिएमा त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गराउने तथा सो सम्पत्तिको वास्तविक क्षति यकिन गरी मनासिव क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

(ङ) क्षमादानको लागि सिफारिस:

आयोगले बलात्कार र गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकलाई क्षमादानको लागि सिफारिस गर्दैन । गम्भीर प्रकृतिका बाहेक अन्य अपराधमा संलग्न पीडकहरुलाई क्षमादानको लागि आयोगले सिफारिस गर्न सक्छ । यसरी सिफारिस गर्दा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट गलत काम भएको कुरा स्वीकार गरेको, गल्तीको पश्चाताप गरेको, भविष्यमा त्यस्तो किसिमको कार्य नगर्ने प्रतिज्ञा गरेको, पीडितसँग चित्त बुझ्दो ढंगले क्षमायाचना गरेको, क्षमादान सम्बन्धमा पीडितले सहमति दिएको तथा घटनाको गम्भीरता समेत आयोगले विचार गर्नेछ ।

(च) नीतिगत तथा संरचनागत सुधारको लागि सिफारिस:

भविष्यमा सशस्त्र द्वन्द्व नदोहोरिनका लागि नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्नुपर्ने नीतिगत, संरचनागत, संस्थागत, कानूनी, प्रशासनिक र व्यवहारिक सुधारका विषयहरु बारे आयोगले नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्दछ ।

(छ) अन्य कार्य:

आयोगमा बयान, वकपत्र वा जानकारी दिन उपस्थित भएको व्यक्तिले आउँदा, जाँदा र खान तथा बस्दा लाग्ने वास्तविक खर्चमा गरेमा आयोगले त्यस्तो खर्च उपलब्ध गराउँछ भने त्यस्ता व्यक्तिले आफ्नो र आफ्नो परिवारका सदस्यहरुको सुरक्षाको लागि अनुरोध गरेमा वा आयोगले सुरक्षा दिन आवश्यक ठानेमा नेपाल सरकारको सहयोग लिई सुरक्षाको लागि उचित व्यवस्था गर्दछ । त्यसैगरी आयोगले आफ्नो अवहेलनामा कारवाही चलाउन र अवहेलना भएको ठहराएमा पन्ध्र हजारसम्म जरीवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सक्दछ ।

(ज) आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन:

आयोगले दिएको अन्तरिम प्रतिवेदन वा अन्य प्रतिवेदनहरुमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन गर्ने गराउने जिम्मेवारी शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयलाई दिइएको छ । आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई दिइएको छ । यसबाट यस आयोगका सिफारिसहरु प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन हुनेछ ।

संक्षिप्त जानकारी

१. सत्य निरुपण भनेको केहो ?

सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरूको अनुसन्धान छुट्टै विशेष संयन्त्रबाट गर्न उपयुक्त हुने भएकोले विशेष संयन्त्रबाट त्यस्तो घटनाहरूको छानविन गरी दोषी र पीडित को को हुन् र घटनाको वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाउने कार्य हो ।

२. सशस्त्र द्वन्द्व भन्नाले के बुझिन्छ ?

सशस्त्र द्वन्द्व भन्नाले सम्बत् २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि २०६३ साल मंसिर ५ गतेसम्म राज्य पक्ष र तत्कालिन नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच भएको सशस्त्र द्वन्द्व भन्ने बुझिन्छ ।

३. मानव अधिकार भनेको केहो ?

मानवलाई मानवीय मूल्य र मर्यादाका साथ मानव भएर बाँच्नका लागि नभई नहुने न्यूनतम आधारभूत अधिकारहरूको संग्रह नै मानव अधिकार हो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग ३ मा मानव अधिकारहरूलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ ।

४. नेपालमा सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग (आयोग) गठन गर्नुपर्ने अवस्था किन सृजना भयो ?

सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाई सार्वजनिक गर्न, पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन, पीडितलाई परिपूरण (क्षतिपूर्ति समेत) को व्यवस्था लगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ र २०६३ साल मंसिर ५ गते नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीबीच भएको बिस्तृत शान्ति संझौताको बुँदा नं ५.२.५ को आधारमा

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिम यस आयोग गठन भएको हो ।

५. यस आयोगको गठन कहिले भयो ?

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयअनुसार मिति २०७१ साल माघ २७ गते यस आयोगको गठन भएको हो ।

६. आयोगले कहिलेदेखि कहिलेसम्मका घटनाको छानविन गर्छ ?

आयोगले २०५२ फागुन १ गतेदेखि २०६३ मंसिर ५ गतेसम्मका सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बन्धित घटनाको मात्र छानविन गर्छ ।

७. पीडक भन्नाले कसलाई बुझिन्छ ?

पीडक भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी अपराधमा संलग्न व्यक्ति र त्यस्तो अपराध गर्न आदेश दिने व्यक्ति समेतलाई बुझिन्छ ।

८. पीडित भन्नाले कसलाई बुझिन्छ ?

पीडित भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको परिणामस्वरूप मृत्यु भएको, अपहरण तथा शरीर बन्धक बनाईएको वा शारीरिक वा मानसिक यातना, यौनजन्य वा आर्थिकरूपमा हानीनोक्सानी पुगेको वा थुनामा रहेको व्यक्ति तथा निजको परिवारको सदस्य समेतलाई बुझिन्छ । साथै, सो शब्दले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको परिणामस्वरूप मानवीय, सामाजिक वा सामुदायिकरूपमा गम्भीर प्रतिकूल असर पुग्न गएको समुदाय समेतलाई जनाउँछ ।

९. आयोगले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाको छानविन कसरी गर्छ ?

आयोगले तल उल्लेख भए बमोजिमका आधारमा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाको छानविन गर्छ:

(क) पीडित वा निजको तर्फबाट कसैले आयोग समक्ष उजूरी दिएमा,

(ख) आयोगलाई कुनै स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भएमा,

(ग) आयोगले छानविन गर्न उपयुक्त सम्झेमा ।

१०. आयोगले सत्य तथ्य कसरी पत्ता लगाउँछ ?

- (क) आयोगले पीडितले उपलब्ध गराएको प्रमाणको विश्लेषणको माध्यमबाट
- (ख) स्थलगत अध्ययनको माध्यमबाट
- (ग) बयान र साक्षी बकपत्रको माध्यमबाट
- (घ) सार्वजनिक सुनुवाईको माध्यमबाट

११. "परिपूरण" भनेको के हो र आयोगको परिपूरण गर्दा के भूमिका हुन्छ ?

परिपूरणभित्र पीडितलाई उपलब्ध गराइने क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियत आदि कुरा पर्छन् । आयोगले तल उल्लिखित कुराहरु उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्छ:

- (क) निःशुल्क शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचार,
- (ख) सीपमूलक तालीम,
- (ग) विना ब्याज वा सहूलियतपूर्ण ब्याजमा ऋणसुविधा,
- (घ) बसोबासको व्यवस्था,
- (ङ) रोजगारको सुविधा,
- (च) आयोगले उपयुक्त सम्झेको अन्य सुविधा वा सहूलियत ।

१२. पीडितको परिवारका सदस्यमा को को पर्छन् ?

पीडितको परिवारमा पीडितको पति, पत्नी, छोरा, छोरी, बाबु, आमा, सासु, ससुरा, बाजे, बज्यै, नाति, नातिनी वा सगोलको दाजुभाइ वा दिदीबहिनी पर्छन् ।

१३. आयोगले कसरी पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन सक्छ ?

पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगसमक्ष निवेदन दिएमा ऐनबमोजिम आयोगले पीडक र पीडितबीच एकआपसमा मेलमिलाप गराउन सक्छ । पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउँदा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चाताप गर्न लगाई पीडितसँग माफी माग्न लगाउनुका साथै पीडितलाई हुनगएको क्षतिवापत मनासिव क्षतिपूर्ति पीडकद्वारा उपलब्ध गराउन लगाउन समेत सक्छ ।

मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा पीडक र पीडितलाई उत्प्रेरित गर्नको लागि आयोगले देहायको काम गर्न वा गराउन सक्छ:-

- (क) सशस्त्र द्वन्द्वग्रस्त ठाउँमा पीडक, पीडित तथा निजका परिवारलाई सम्मिलित गराई मेलमिलाप समारोह आयोजना गर्न,
- (ख) पीडक, पीडित तथा निजका परिवारको संलग्नतामा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मरेका व्यक्तिको सम्झनास्वरूप प्रतिमा वा सार्वजनिकस्थल निर्माण गर्न वा स्तम्भ खडा गर्न लगाउन,
- (ग) मेलमिलाप सम्बन्धी विभिन्न लेख, रचना, निबन्ध, गीत, चित्रआदि प्रकाश नगर्न,
- (घ) सामाजिक तथा सामुदायिक सद्भाव बढाउन,
- (ङ) अन्य उपयुक्त कार्य गर्न ।

१४. आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन नभए नभएको कसले अनुगमन गर्छ ?

आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने कार्य राष्ट्रियमा नवअधिकार आयोगले गर्छ ।

१५. पीडित र साक्षीलाई आयोगमा उपस्थित गराउनुपर्ने अवस्थामा के कसरी उपस्थित गराउन सकिन्छ ?

पीडित र साक्षीलाई आयोगमा उपस्थित गराउनुपर्ने भए मानिसहरूको आउने जाने यातायात खर्च र खाने बस्ने व्यवस्था आयोगले गर्नेछ ।

*